

DR. PÓKECZ KOVÁCS ATTILA

egyetemi tanár

Nemzeti Közzolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar,

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

A MAGÁNJOGI FELELŐSSÉG RÓMAI JOGI ALAPJAI

<https://doi.org/10.61382/MJE.Ertekezések.2026.Pokecz.225>

Összefoglaló

A római jogtudósok a teneri és a praestare szavakat használták a felelősség, illetve a helytállás megjelölésére. A római jog esetközpontú forrásai alapján megállapítható, hogy felelősségen a jogsértő magatartásért való helytállást értették. A rómaiak az adott kor viszonyaihoz igazodó felelősségi megoldásokat dolgoztak ki az archaikus, a préklasszikus, a klasszikus és a posztklasszikus jusztiniánuszi jogban. Megállapítható, hogy a római jogfejlődés eredményeként a kontraktuális felelősség szabályainál a szubjektív vétkességi rendszer vált uralkodóvá. Ennek középpontjában egy elvont gondossági mérce, a jó és gondos családapa gondossága (*bonus et diligens paterfamilias*) és az érdek (*utilitas*) eszméi álltak.

A rómaiak különbséget tettek a szerződési és a deliktuális felelősség között. Utóbbinak a szabályait a dologrongálás (*damnum iniuria datum*) magándeliktumot szabályozó *lex Aquilia* törvényi előírásainak kazuisztikus gyakorlatában dolgozták ki a legárnyaltabban. A *lex Aquilia* ókori esetjogát a középkori és az újkori jogtudomány (különösen a természetjogászok) továbbfejlesztették, ezáltal a római kontraktuális felelősségi intézmények mellett ezek az elvek is a modern polgári törvénykönyvek alappilléreivé váltak.

A római jog továbbélése során a jogtudomány egyrészt a deliktuális felelősség terén a római jogi források tanulmányozása alapján dolgozott ki új elveket, másrészt a kontraktuális felelősség körében is új jogintézményeket (*culpa in eligendo*, a *culpa in contrahendo*, vagy éppen a jheringi pozitív és negatív interesse fogalmak) hozott létre.

Kulcsszavak: felelősség; veszélyviselés; szavatosság; objektív felelősség; szubjektív felelősség; kontraktuális felelősség; deliktuális felelősség; szándékosság; gondatlanság; custodia; vis maior

1. Áttekintés

A felelősség modern fogalma a rómaiaknál még nem létezett.¹ Praktikus gondolkodásukkal ellentétben állt az elvont fogalmak megalkotása, sőt veszélyesnek is tartották, ezért óvakodtak tőle.² A római jogi felelősségi rendszer csak implicit létezett, azaz a jogtudósok használtak bizonyos fogalmakat (*teneri*, *praestare*) a felelősség, illetve a helytállás megjelölésére.³ A *teneri* és a *praestare* szavakat a római jog forrásaiban még nem tudatosan, de gyakran a felelősséggel kapcsolatban használták.⁴ Ezen két kifejezéssel a legkülönbözőbb tényállásoknál találkozunk a kazuisztikus jogforrásokban; a *praestare* (helytállni) terminus inkább a kontraktuális felelősséggel kapcsolatban szokott megjelenni.⁵ A római jog esetközpontú forrásai alapján megállapíthatjuk, hogy felelősségen a jogsértő magatartásért való helytállást értették.⁶

Fontos hangsúlyozni azt a körülményt, hogy a római jog megkülönböztette a felelősséget a veszélyviseléstől és a szavatosságtól is. A felelősség alapja a felróhatóság volt, ami azt jelentette, hogy a jogrend a bekövetkezett káreseményt – például a szerződéseknél a szerződésszegést – az adósnak beszámította, és felelőssége miatt szankcionálta (kártérítés fizetésére kötelezte). Veszélyviselésről (*periculum*) a római jogban akkor beszélünk, amikor hiányzott a jogellenesség, és arra hárult a káresemény megvalósulásának következménye, aki egyáltalán nem tehetett annak bekövetkezéséről. A veszélyviselés magában foglalta a kockázat veszélyét, azaz az elháríthatatlan véletlen eseményekért való helytállást (*periculum vis maioris*) és az őrzés veszélyét is (*periculum custodiae*). A szavatosság feltétlen, kimentést nem tűrő helytállást jelentett, ami egy másik személy jogának fennállásához, illetve fenn nem állásához fűződő érdekének biztosítására szolgált. A szavatosságot vállaló nem volt abban a helyzetben, hogy saját tevékenységével előidézze a kérdéses tény fennállását, illetve a kérdéses tény fenn nem állását, ezért nála nem volt

¹ ANDRÁS FÖLDI: Zur Begriffsgeschichte der Verantwortung. In: *Selected Studies on Roman Law and Comparative History of Private law*. Budapest, Ludovika – Aurum, 2023. 381–408.

² Iavol. D. 50,17, 202 (*libro undecimo epitularum*): *Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum enim, ut non subverti possunt*.

³ SIKLÓSI IVÁN: *Római magánjog II*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2021. 1137–1138.

⁴ FÖLDI ANDRÁS: *A másért való felelősség a római jogban. Jogelméleti és összehasonlító polgári jogi kitekintéssel*. Budapest, Rejtjel, 2004. 41–44.

⁵ SIKLÓSI IVÁN: A polgári jogi felelősség fejlődésének történetéből. In: FÖLDI ANDRÁS (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2024. 507.

⁶ DELI GERGELY: Észrevételek a jogi felelősség fogalmáról: A censori regimen morum mint a felelősségrevonás intézménye. *Iustum Aequum Salutare*, 2007. (3), 166–175.; BESSENYŐ ANDRÁS: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2010. 327.

értelme a kimentésnek sem. Ennek megfelelően, amikor az eladó szavatosságot vállalt arra, hogy az eladott rabszolga egészséges, nem tolvaj, szökevény vagy iszárkos, akkor jogilag arra kötelezte magát, hogy megtéríti a vevőnek e tények fennállása miatt beálló érdeksérelmét.⁷ Tágabb értelemben mind a szavatosság, mind a veszélyviselés intézménye kapcsolódik a felelősséghez,⁸ azonban szűkebb értelemben azon kívül álló jogintézmények.⁹ Ennek következtében jelen tanulmányomban a kellékszavatosság és a veszélyviselés kérdéskörét nem tárgyalom.

A kötelelem nemteljesítéséért – lehetetlenülésért vagy késedelemért – az adós akkor tartozott felelősséggel, és olyankor volt köteles kártérítést fizetni, ha a nemteljesítés neki felróható volt. Felróhatóság hiányában lehetetlenülésnél szabadult a kötelelem alól, késedelemnél benne maradt ugyan, de nem tartozott felelősséggel. A felróhatóság azt jelentette, hogy a jogrend a szolgáltatás elmaradását az adósnak beszámította, s azért felelőssé tette. Főszabályként a nemteljesítés az adósnak akkor volt felróható, ha azt az adós vétkes magatartása idézte elő. Némely esetben azonban vétlensége esetén is felelt, vagyis olyankor is, amikor a nemteljesítés véletlen esemény (*casus*) következményeként állott elő.

A magánjogban napjainkig megkülönböztetjük a kontraktuális és a deliktuális felelősséget. A kontraktuális felelősség a római jog alapján is a szerződésszegéssel okozott károkért való kártérítési (reiperszekutórius) kötelezettséget jelentette. A deliktuális felelősség pedig a szerződésen kívüli jogellenesen és felróhatóan okozott károkért való reiperszekutórius felelősséget foglalta magában. A továbbiakban először a kontraktuális felelősség, majd ezt követően a deliktuális felelősség római jogi alapjait mutatom be, végül a római jogi felelősség továbbélésének néhány alapintézményét vázolom fel.

2. A kontraktuális felelősség

A római jogban a kontraktuális felelősség fogalmai és rendszere hosszú fejlődés eredményeként jöttek létre. Mást jelentett az adós szerződésszegés miatti helytállási kötelezettsége a Kr. e. 5. században, a XII táblás törvény által szabályozott archaikus kor időszakában, mint a Kr. u. 6. században, Jusztiniánusz császár (527–565) korában. Elsőként ezért a kontraktuális felelősség római fejlődéstörténetének vázlatos bemutatását tartom szükségesnek.

⁷ Ulp. D. 21,2,31.

⁸ MOLNÁR IMRE: *A római magánjog felelősségi rendje*. Szeged, József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1994. 217–218.

⁹ FÖLDI: *A másért való felelősség a római jogban*. 91–92.

Eltérően alakult a felelősség a *stricti iuris* kötelmet és a *bonae fidei* kötelmet eredményező szerződések körében. A szigorú jog (*ius strictum*), azaz a betű szerint alkalmazott jog időben megelőzte a *bonae fidei obligatiókat*. Bár ez a megkülönböztetés csak a juszteniánuszi jogban alakult ki, azonban az archaikus kor kötelmei még a szigorú jog szabályai között jöttek létre. A preklasszikus korban már egyre nagyobb szerepet játszott a *bona fides* gondolata, amely háttérbe szorította a *stricti iuris obligatiókat*.¹⁰

A *bonae fidei obligatióknál* a kötelmi adós nemcsak azzal a magatartással tartozott, amit a kötelemben kifejezetten felvállalt, hanem ezen túl még mindazzal is, amit tőle a *bona fides*, azaz a forgalmi tisztesség, az ügylethűség az adott helyzetben elvárt. A *bona fides* a *praetor* jogfejlesztő tevékenységének köszönhetően jelent meg a kötelmeknél. Nem volt más, mint egy általánosan megfogalmazott elvont mérték azoknak a kötelezettségeknek a megjelölésére, amelyeket egy konkrét kötelmi viszony adósától elvártak. Az elvont fogalomnak az adott gyakorlati jelentőséget, hogy az ilyen kötelmek szankcionálására kiadott keresetformulában a *praetor* utasítást adott a bírónak arra, hogy az általa elbírált jogeset egyedi sajátosságait vegye messzemenően figyelembe [a keresetformula: „quidquid dare facere (praestare) oportet ex fide bona”].¹¹

A fentiek alapján elsőként a római jogi kontraktuális felelősség több évszázados fejlődéstörténetét vázolom fel, majd részletesen elemzem előbb a *stricti iuris*, majd a *bonae fidei* kötelmet eredményező szerződések körében érvényesülő felelősséget.

2.1. A kontraktuális felelősség története

A szerződésszegés miatti helytállási kötelezettség eltérően alakult a római jog egyes korszakaiban. Ennek alapján megkülönböztetjük az archaikus jog, a preklasszikus kor, a klasszikus kor, valamint a posztklasszikus és juszteniánuszi kor felelősségi rendjét. A szolgáltatásért való felelősség és a szolgáltatás nemteljesítésének felróhatósága csupán a kontraktuális (illetve szabályaikban az ezekhez igazodó kvázi-kontraktuális) kötelmeknél jelentkező problémaként. A felróhatóság ezeken belül is egymástól gyökeresen eltérő alapokon nyugodott attól függően, hogy *stricti iuris* vagy *bonae fidei* kötelemről volt-e szó.

¹⁰ FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Novissima Kiadó, 2023. 385.

¹¹ FÖLDI ANDRÁS: *A jóhiszeműség és a tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*. Budapest, ELTE ÁJK, 2001. 12–15.

2.1.1. Az archaikus kori kontraktuális felelősség története

Az archaikus korszak gazdasági és társadalmi viszonyainak alapvető jellemzője a patriarchális rabszolgotartáson alapuló, elsősorban földművelésre épülő naturálgazdálkodás volt. A társadalmi gondolkodást a paraszti szemléletmód határozta meg, és megjelent a magántulajdon védelmének és az egyszerűbb árucseréigyletek szabályozásának igénye is.¹²

Az archaikus jogban a felelősség fennállásának feltétele az okozati összefüggés megléte volt. Ennek a korszaknak a felelősségét – a kezesség (*adstipulatio*), az emberölés és tűzvészokozás esetét kivéve – eredményfelelősségnek (Erfolgshaftung) tekintjük. Az emberölésnél és a tűzvészokozásnál a szándékosság mellett a szándékon kívüli események között is különbséget tettek anélkül, hogy a gondatlanság fogalma kialakult volna.

Az eredményfelelősséget kézzelfogható tények és az okozati összefüggés alapján állapították meg. Két esetben még az okozatosság sem volt követelmény a felelősség megállapításához: az állatkároknál,¹³ illetve a lopás (*furtum*) egyik eseténél. A *furtum*nak az az esete tartozott ide, amikor a lopott dolgot a házkutatás során találták meg (*furtum conceptum*) valakinél. Ilyenkor a ház tulajdonosa tartozott felelősséggel: a lopott dolog értékének háromszorosát kellett megfizetnie.¹⁴ Ezen két eset tiszta eredményfelelősségnek is tekinthető.¹⁵

2.1.2. A préklasszikus kontraktuális felelősség rendszere

A préklasszikus jog korszakában (Kr. e. 3–1. század) az árucseré-forgalom bővülésének és a görög filozófia római szellemi életben való megjelenésének hatására átalakult az ősi jog eredményfelelőssége.¹⁶ A jóhiszeműség (*bona fides*)¹⁷ eszméjéből kiindulva ekkor már elkezdett kialakulni a szándékosság (*dolus*), a gondatlanság (*culpa*) és a véletlen (*casus*) fogalma. Ebből leszűrhető az a megállapítás, hogy a

¹² MOLNÁR: *A római magánjog felelősségi rendje*. 10–11.

¹³ Ulp. D. 9,1,1pr.

¹⁴ Gai. I. 3,191.

¹⁵ MOLNÁR: *A római magánjog felelősségi rendje*. 28–29.

¹⁶ HAMZA GÁBOR: A felelősség elemzése és az antik jogok. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*, 1989. (31), 46.

¹⁷ FÖLDI: *A jóhiszeműség és a tisztesség elve*. 12–15.

köztársaság korának utolsó évszázadaiban a felelősség már inkább vétkességi alapú lett, az állatkároknál továbbra is érvényesülő objektív felelősség kivételével. A köztársaság végén a jogtudomány kialakította a *vis maior* fogalmát, ennek következtében a haszonkölcsön szerződésnél megjelent az őrzési, azaz a *custodia*-felelősség.¹⁸

A szerződések körében elkezdtek különbséget tenni a *stricti iuris* és a *bona fidei* kötelmet eredményező kontraktusok között. A *stricti iuris* kötelmet eredményező kontraktusoknál megtartották az objektív felelősséget azzal a megszorítással, hogy a szándékos károkozásért mindenképpen felelősséggel tartoztak a felek. A formátlan szerződések körében a felelősség alapja a vétkességi elvnek megfelelően a szándékosság és a gondatlanság lett, emellett az őrzési viszonyokban megjelent a *custodia*-felelősség is.¹⁹

A préklasszikus jog tehát az ősi jog objektív felelősségi rendszerét felváltotta egy vegyes jellegű megoldással, amelyben a vétkességi elemek voltak a döntők, de a *stricti iuris* kötelmeknél, a *custodia*-felelősségnél és az állatkároknál megmaradtak az objektív kritériumok.²⁰

2.1.3. A klasszikus kontraktuális felelősség rendszere

A klasszikus kor időszaka a principátus korára esett. Ezt az Augustus egyeduralmának kezdetétől (Kr. e. 27) a későklasszikus jogtudós, Modestinus haláláig (Kr. u. 245) terjedő időszakot tekintjük a római jogtudomány fénykorának. A korszak gazdasági viszonyait továbbra is a földművelő gazdálkodás jellemezte, de a kis és közepes méretű birtokok (*villa rustica*) helyébe ekkor már a nagybirtokok (*latifundium*) léptek, melyekre a rabszolgamunka tömegméretű igénybevétele volt jellemző.

A hódító háborúk következtében a 2. század elejéig folyamatosan növekvő Római Birodalomban az egyes provinciák közötti élénk kereskedelmi életnek köszönhetően virágzott a gazdaság. A rabszolgamunkára épülő gazdaság az árucseré hatalmas területekre való kiterjedése miatt a klasszikus kor első kétszáz évében fennülőben volt.²¹ A 3. század derekától kezdődően azonban súlyos gazdasági válságok követték egymást, ami előrevetítette a következő évszázadokban bekövetkező hanyatlást.

A római szellemi élet is ebben az időszakban érte el a csúcspontját, amiről a képzőművészeti, építészeti és irodalmi remekművek is tanúskodnak. A filozófiában továbbra is érvényesültek a görög hatások, különösen a sztoikus (Seneca, Marcus

¹⁸ Ulp. D. 13,6,5,6; Ulp. D. 13,6, 5,9.

¹⁹ MOLNÁR: A római magánjog felelősségi rendje. 89–92.

²⁰ Alf. D. 9,1,5.

²¹ ALFÖLDY GÉZA: Római társadalomtörténet. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 96–101.

Aurelius), az epikureus (Vergilius, Horatius, Ovidius) és az újplatonista irányzatok. A filozófia, a retorika és az irodalom ismerete az előkelő rétegek jellemzője lett, közülük kerültek ki a jogászok és a jogtudósok.

A klasszikus korban született jogi munkákat a kimunkált elvi alapokon álló, de a gyakorlati élet problémáira koncentráló megközelítés jellemezte, amelynek következtében a jogtudomány korábban nem tapasztalt magas színvonalra emelkedett. A korszak legkiválóbb jogtudósainak, a remekjogászoknak (Gaius, Papinianus, Ulpianus, Paulus, Modestinus) köszönhetően a magánjog jogintézményei a felelősség terén is meghatározó fejlődésen mentek keresztül. A klasszikus kor továbbfejlesztette a préklasszikus korban már megjelent felelősségi formákat. Ennek egyik legfőbb eleme a gondatlanság (*culpa*) fogalmának további finomítása volt. Megjelent az érdekelv (*utilitas*), amelynek alapján a gondatlanság egyes fokozatait elhatárolták egymástól, ugyanakkor a préklasszikus korban kialakult jóhiszeműség (*bona fides*) elve továbbra is meghatározó maradt.

Az egyes konkrét jogeseteknél a római juristák azt tartották szem előtt, hogy mi felel meg a jóhiszeműség eszméjének, és a felelősség mértékének az alkalmazásánál az erkölcsi megítélés helyett az vált meghatározóvá, hogy kinek származik haszna (*utilitas*) a szerződésből. Emellett részletesen kidolgozták az objektív értelemben vett *custodia*-kötelezettséget. A klasszikus kor pontosította a *vis maior* fogalmát és esettípusait is.

Vázlatos megközelítéssel kijelenthető, hogy a klasszikus kor felelősségi rendszerének tartóoszlopai a szándékosság (*dolus*), a gondatlanság (*culpa*), a *custodia* és a *vis maior* lettek. A római juristák az egyes *culpa* fokozatok kidolgozásánál a *bonus et diligens pater familias* gondosságát tekintették mérvadónak. A római vétkességi felelősség nem a keresztény ideológián, hanem a forgalmi élet által kialakított *utilitas* és a *bona fides* gondolatán alapult. Mivel a rómaiak nem elvont általános zsinórmérték szerint gondolkodtak, az egyes esetekben a konkrét ügy összes körülményének figyelembevételével állapították meg, hogy mi minősül súlyos (*culpa lata*), és mi enyhe (*culpa levis*) gondatlanságnak. A *culpa* fogalmának kimunkálásakor nemcsak annak fokozatainak meghatározásában, hanem az egyes szerződéseknel megjelenő speciális árnyalatok megjelenítésében is jeleskedtek. Ilyen, a gondatlansággal azonos elbírálás alá eső jelenségnek tekintették a tágabban vett bérlet (a *locatio conductio*) körében megjelenő elvárt szakértelem (*imperitia*) és a kellő fizikai erő (*infirmetas*) hiányát.

A klasszikus korban teljesedett ki a másért való felelősség (*culpa in eligendo*) is, melynek keretében keveredtek a szubjektív és az objektív elemek. Az érdekelt őrző adósokat a gondatlanságon túl olyan véletlen eseményekért is felelőssé tették az adóást, ami ugyan emberileg elhárítható volt, de a velük szembeni védekezéshez a *diligens pater familias* gondossága nem volt elegendő. Ennek az objektív alapú

custodiának a rációja a bizonyítási nehézségekben volt keresendő. Mivel ilyenkor a dolog az adós őrizetében volt, vétkességét szinte lehetetlen lett volna bizonyítani, ezért itt az számított, hogy a dolgot visszaadta-e, vagy sem. Az adós csak *vis maior*-ra való hivatkozással tudta kimenteni magát, amely helyzet az objektív kritériumok miatt az adóst nagyobb körütekintésre sarkallta.²²

A *vis maior* fogalma már a *veteres* jogtudósok gyakorlatában kialakult, a klasszikus jogászok (Gaius, Ulpianus, Paulus) csak pontosabban körülírták alkalmazási körét. A fenti jogtudósok álláspontja alapján a *vis maior* olyan véletlen (*casus*) volt, amelynek nem lehetett ellenállni. Ebből következően a *casus*nak olyan esetét is ismerték, amelynek ellen lehetett állni. A klasszikus kori jogtudós, Labeo több olyan esetet is ismertetett, amikor a felelősség alól *vis maiorra* való hivatkozással menthette ki magát az adós. Kivételesen az is előfordult, hogy a *vis maior*ért is helyt kellett állnia az adósnak, például késedelme esetén, vagy akkor, ha egy *bonae fidei* kötelemben azt kifejezetten felvállalta.²³

Megállapítható, hogy a klasszikus kor felelősségi rendje a préklasszikus korban elindult fejlődés folytatása volt, amelynek eredményeképp megszilárdult a szubjektív alapú felelősségi rend, amit – különösen a *custodia* felelősség kidolgozásával – objektív alapú elemekkel egészítettek ki.

2.1.4. A posztklasszikus kori és a jusztiniánuszi kontraktuális felelősség története

A posztklasszikus és jusztiniánuszi jog korának (Kr. u. 245–565) mintegy 300 éve alatt súlyos gazdasági és társadalmi válság rázta meg a Római Birodalmat, amelynek során a birodalom két részre szakadt (395), majd a Nyugat-római Birodalom meg is bukott (476). A 3. század közepétől több súlyos gazdasági válsággal is szembe kellett néznie a római társadalomnak, amely egyre nyilvánvalóbbá tette, hogy a rabszolgamunkára épülő gazdaság elérte végső határait. Megjelent a szabad *colonusok* általi földművelés. A birodalom nyugati felében a gazdasági válságok okozta pénzromlás miatt visszatértek a naturálgazdálkodás szintjére. Keleten a rabszolgatartó rendszer csak később került válságba, amihez hozzájárult az is, hogy ott egészen Jusztiniánusz (527–565) uralkodásáig továbbra is fejlett kézművesipar létezett, és a fontosabb kereskedelmi csomópontok áruforgalmának bővülése is elősegítette a pénzgazdálkodás fennmaradását.

²² DAVID DEROUSSIN: *Histoire du droit des obligations*. Paris, Economica, 2007. 566–611.

²³ MOLNÁR: *A római magánjog felelősségi rendje*. 213–218.

A köztársasági külsőségekre épülő császári berendezkedést, a principátust felváltotta a nyílt császári egyeduralom, a dominátus rendszere. A korszak meghatározó jellemzője volt a keresztény egyház szerepének erősödése, majd államvallássá (380–381) tétele. A keresztény ideológia a jog területére is jelentős hatást gyakorolt, és a görög filozófia római kultúrára gyakorolt második jelentős hulláma is ekkor bontakozott ki.

Bár a jogtudomány színvonala a posztklasszikus korban visszaesett, a keleti jogiskolák (Berytos, Konstantinopolis) hatására a klasszikus jog egyre inkább elterjedt, és továbbra is élő, alkalmazott jog maradt.²⁴ Ennek következtében a juristák a klasszikus kori felelősségi elveket is átvették.

A keresztény gondolkodás egyik központi eleme az volt, hogy csak az büntethető, aki vétkes, ezért a felelősség alapja továbbra is a vétkességi rendszer maradt. A jusztiniánuszi kodifikáció azonban átalakította a klasszikus kori objektív *custodia* fogalmát.²⁵ A szubjektív felelősség térhódításának eredményeként új vétkességi mérce jelent meg, amelynél a gondosság mércéje még a jó és gondos családapa mértékénél is szigorúbb lett, azaz a leggondosabb családfő (*diligentissimus pater familias*) „eszményéhez” viszonyították (a forrásokban még az *exacta*, illetve *exactissima diligentia* kitételek is előfordulnak).²⁶ Ezáltal a családfőtől elvárható mércét (*diligentissimus pater familias*) oly mértékben megemelték, amelynek eredménye az emberileg szinte alig teljesíthető gondosság lett: határa a *vis maior*ig terjedt. Az őrző adóstól követelték meg ezt a legnagyobb fokú gondosságot, amivel a klasszikus jog egyetlen objektív alakzatát (a *custodia* felelősséget) szubjektívvá alakították át.²⁷

A források tanulmányozása alapján a posztklasszikus és jusztiniánuszi jog vonatkozásában megállapítható, hogy fenntartották a klasszikus jog vétkességen alapuló felelősségi rendjét, új elem csak egy újabb gondossági fok, a *diligentissimus pater familias* gondosságának bevezetése és az ennek elmaradása miatt előálló legenyhébb gondatlanság (*culpa levissima*) kialakítása volt.

2.2. Kontraktuális felelősség a *stricti iuris* kötelmeknél

A szigorú jog (*ius strictum*) megítélése alá eső szerződéses kötelmeknél az adós sem többre, sem kevesebbre, hanem pontosan arra és ugyanannyira volt kötelezve, mint aminek és amennyinek a teljesítésére kötelezettséget vállalt. Ez azt jelentette, ha

²⁴ FÖLDI – HAMZA: *A római jog története és intézményei*. 95.

²⁵ DEROUSSIN: *Histoire du droit des obligations*. 611–614.

²⁶ SIKLÓSI IVÁN: *A custodia-felelősség problémái a római jogban*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2021. 97.

²⁷ MOLNÁR: *A római magánjog felelősségi rendje*. 225–239.

valaki egy rabszolgát ígért szolgáltatni (a *stipulatio* formaságai szerint), már akkor is eleget tett kötelezettségének, ha a rabszolga holttestét átadta, hiszen ő nem a gyógyításra vagy az élelmezésre vállalt kötelezettséget, hanem csak átadásra.²⁸ Ugyanakkor, ha nem teljesített, akkor az eredmény elmaradása miatt akkor is felelt, ha a szolgáltatás lehetetlenülése körében vétlen volt, sőt akkor is, ha elemi csapás (*vis maior*) miatt hiúsult meg az ígért szolgáltatás.

Ezt az archaikus jogban létrejövő és a *stricti iuris* kötelmet eredményező szerződési felelősséget eredményfelelősségnek (*Erfolgshaftung*, *Kausalhaftung*) nevezzük, mivel ilyenkor a jogsértő cselekmény és a jogellenes magatartás között okozati összefüggés állt fenn.²⁹

A római jogban a *stricti iuris* kötelmek kivétel nélkül egyoldalú kötelmet keletkeztettek, azaz csak az egyik fél volt adósként kötelezve a hitelezővel szemben. A kötelelem *stricti iuris* jellege egyrészt a kötelezettség terjedelme, másrészt a szolgáltatásért való felelősség tekintetében nyilvánult meg. A *stricti iuris* kötelmek túlnyomó többségénél a szolgáltatás tárgya meghatározott pénzösszeg (*certa pecunia*) volt, amelynek elmaradása esetén a marasztalás is csak erre az összegre szólt. A helyettesíthető dolgok meghatározott mennyiségére (*certa quantitas*) vagy a meghatározott dologra (*certa res*) irányuló *stricti iuris* kötelmeknél a marasztalás csak a szolgáltatásban érintett dolgok pénzbeli egyenértékének mértékéig terjedt, azaz sem kártérítés, sem késedelmi kamat nem jött szóba.

Kisebbségi gyakorisággal, de előfordulhatott, hogy a *stricti iuris* kötelelem tárgya valaminek a tevésében vagy a nemtevésében (*facere* jellegű szolgáltatásban) állt. Ilyenkor a kötelezettségvállaló ügyletben, az elhangzott szóbeli formulában szereplő szolgáltatás elmaradásáért az adós csak akkor felelt, ha a lehetetlenülést tevéleges magatartásával okozta (például az adni ígért igásállatot agyonhajszolta, s az elpusztult). A későbbiekben az ilyen *facere* jellegű szolgáltatás elmaradásáért vétkes mulasztása (feledékenysége, vagy hanyagsága) esetén is helytállni tartozott az adós.

A *stricti iuris* jellegű kötelmek közé tartoztak a római jogban a formához kötött szerződések (*stipulatio* és a litterálkontraktus), a formátlan kölcsönszerződés (*mutuum*), a szerződésen kívüli kötelmet létrehozó jogalap nélküli gazdagodás, valamint két peresíthető prétori *pactum*, a tartozáselismerés (*constitutum debiti*) és a bankár fizetési ígérete (*receptum argentarii*).³⁰

A *stricti iuris* kötelmeknél, melyek a szerződések és a szerződésszerű tények egy viszonylag szűk, bár jelentős csoportjából fakadnak, a nemteljesítés felróhatóságát

²⁸ Paul. D. 45,19,1pr.

²⁹ FÖLDI – HAMZA: *A római jog története és intézményei*. 429.

³⁰ BENEDEK FERENC – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római magánjog*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2025. 303–304.

tárgyi, objektív körülmények határozzák meg, függetlenül az adós szubjektív vétkeségétől. Az előszóval létrejövő kötelem (*verborum obligatio*) mindenkor *stricti iuris* természetű volt, az adós tehát csak azzal tartozott, amire ígéretet tett. Nemteljesítés esetén *certum* szolgáltatásnál a marasztalás terjedelme szorosan meg volt határozva: a bíró csupán az ígért pénzösszegre, illetőleg az egyéb dolog pénzbeli ellenértékére marasztalhatott. *Incertum* szolgáltatásnál a pénzbeli egyenérték közelebbi meghatározása a *condemnatio* „quidquid dare facere oportet” kitétele alapján a bíró feladata volt, kártérítésre azonban ebben az esetben sem került sor.

A szolgáltatás utólagos lehetetlenülése esetén – mely természetesen csupán a határozott dologra vonatkozó (*certa res*) és a határozatlan (*incertum*) tárgyú *stipulatio*knál jöhetett szóba – az adós vétkeségére tekintet nélkül akkor felelt, ha tevőleges magatartásával maga hiúsította meg a teljesítést (*per eum stat quominus solvatur*). Ilyenkor a kötelem mintegy „megöröklődött” (*obligatio perpetuatur*), vagyis az adós szolgáltatási kötelezettsége a lehetetlenülés ellenére fennmaradt.³¹

A kötelem megörökítődésének (*perpetuatio obligationis*) gondolata a köztársaság korának késői időszakában tevékenykedő jogtudósok (*veteres*) nevéhez kapcsolódott. Ennek lényegét a klasszikus kori remekjogász, Paulus a következőképpen foglalta össze: „valahányszor fennforog az adós hibája, a kötelem megörökítődik” (*quotiens culpa intervenit debitoris, perpetuatur obligatio*).³² A hangsúly az „adós felelősségén” a *culpa debitoris* kifejezésen volt.

A *culpa debitoris* azt jelentette, hogy az adós maga okozta, vagy idézte elő a teljesítés lehetetlenné válását a dologra irányuló valamilyen aktív ráhatással. A mulasztást, elhanyagolást nem lehetett figyelembe venni, mivel az nem tartozott a tevőleges gondatlanság, a *culpa comissiva* (vagy másképpen *culpa in faciendo*) körébe. A *culpa debitoris* azonban ekkor még erkölcsi tartalomtól mentes fogalom volt.

Másképp fogalmazva kijelenthető, hogy a rómaiak közömbösek voltak az iránt, hogy morálisan felróható volt-e a magatartás, illetve-e szemrehányás az adóst. Ha például valaki egy rabszolgával tartozott, de ellehetetlenült a szolgáltatás, mert az adós a rabszolgát felszabadította vagy megölte, akkor a *culpa debitoris* az okozati összefüggés és a cselekvő magatartás miatt állt fenn. Ha azonban csak elhanyagolta a rabszolga gyógykezelését, s a beteg rabszolga emiatt meghalt, már nem volt felelős. Ezzel szemben az adós azért felelt, ha a rabszolga felszabadításakor ugyan még nem tudott a fennálló tartozásról, mert nem ő, hanem az örökhagyó tett ígéretet a szolgáltatására, vagy végrendeletében rendelkezett a rabszolga átadásáról, a végrendeletet azonban még nem nyitották ki.³³

³¹ MARTON GÉZA: *A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1963. 190.

³² Paul. D. 45,1,91,3; Pauli Sententiae 5,7,4.

³³ Paul. D. 45,1,91,2.

A *perpetuatio obligationis* konstrukciója a kötelemszegés két esetcsoportjában volt alkalmazható. Elsőként akkor, amikor a szolgáltatás teljesítése az adós tevéleges magatartása (*facere*) miatt objektíve lehetetlenné vált. Másodikként olyankor, amikor a lehetetlenülés a késedelem ideje következett be, még akkor is, ha a lehetetlenülés az adósnak nem volt felróható.³⁴

E *perpetuatio obligationis* a római jogban mindvégig megmaradt azoknál a *stipulatio*knál, amelyeknél a kötelem valamely specifikus jellegű *dare* szolgáltatásra irányult. A *facere* szolgáltatást tartalmazó *stipulatio*knál azonban már a *dolus malus*tól való tartózkodás *clausulá*ját alkalmazták. A *stipulatio* adósának (*promissor*) tárgyi alapú felelőssége ilyenkor módosult, mivel a felek a *stipulatio*ba egy külön záradékot (úgynevezett *clausula doli*) iktattak, amelyben az adós kijelentette, hogy a szerződéskötéskor nála nem forgott fenn csalárdság (*dolus malus*), továbbá azt is ígérte, hogy ettől a jövőben, a teljesítéskor is tartózkodni fog („*dolum malum abesse afuturumque esse*”). Az adós felelősségét ilyenkor a *bonae fidei* szerződések mérceje szerint ítélték meg, azaz felelőssége szubjektívvé vált.³⁵

A *stricti iuris* kötelmet eredményező szerződésekénél fennálló felelősségi rendszert összefoglalva megállapítható, hogy a római jogban a tárgyi eredményfelelősség érvényesült, majd a *praetor* jogfejlesztő tevékenységének eredményeként a *clausula doli*t tartalmazó *stipulatio*knál már megjelent a szubjektív felelősség is.

2.3. A vétkelességen alapuló kontraktuális felelősség a *bonae fidei* kötelmeknél

Az ügy *bona fides*en alapuló elbírálásánál nem lehetett kimerítő módon meghatározni a bíró által számításba jövő körülményeket. A római esetjog forrásainak tanulmányozása alapján ebben a körben figyelembe veendőek voltak a kötelem keletkezésének körülményei (például a megtévesztés, megfélemlítés), a kötelem fennállására kiható körülmények (például az ellenszolgáltatás elmaradása vagy lehetetlenülés). A bírónak adott szerződésnél vizsgálnia kellett azt is, hogy a főszerződéssel egyidőben mellékmegállapodásokat kötöttek-e, illetve azt is, ha az adott jogügylet természetes alkatrészei beleértődtek a kötelembe (például a rejtett hibákért vagy az elperlésért való objektív helytállás, amelyekből a későbbi jogokban kialakult a jog- és a kellékszavatosság). Amellett a bírónak adott esetben vizsgálnia kellett azt is, hogy az adós főkötelezettségéhez milyen egyéb mellékkötelezettségek járultak (például őrzés, gondozás, kijavítás). Egyes szerződések esetében külön

³⁴ SIKLÓSI: *Római magánjog* II. 1160.

³⁵ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *Római magánjog*. 306.

kikötés nélkül is figyelembe jöttek bizonyos mellékszolgáltatások (például a gyümölcsök beszedése, kamatfizetés), illetve a helyi szokásokra és a forgalmi életben kialakult gyakorlatra is tekintettel kellett lennie a *bonae fidei* kötelmet eredményező szerződést kötő feleknek.

A *bonae fidei* kötelmeknél a teljesítési zavarok esetén az adós felróható magatartásának megállapításánál a vétkessége játszott szerepet, amelynek mércéje a jó és gondos családapa (*bonus et diligens paterfamilias*) gondossága volt. Az ilyen jellegű kötelmeknél általános elv volt az is, hogy a kötelemszegésért felelős adóst a hitelezőt ért teljes kár megtérítésére kötelezték.

A római jogban *bonae fidei* kötelmet hoztak létre a konszenzuálszerződések (adásvétel, dologbérlet, munkaszerződés, vállalkozási szerződés, társasági szerződés és a megbízás), a kölcsön kivételével a reálszerződések (haszonkölcsön, letét, kézizálog-szerződés, a jusziniánuszi jogban végső alakjukat elnyerő névtelen reálszerződések), a formátlan ajándékszerződés, és a kvázikontraktusok is (megbízás nélküli ügyvitel, véletlen közösség, gyámság, kötelmi hagyomány).³⁶

Kijelenthető, hogy a római jogban a klasszikus kortól kezdődően a *bonae fidei* kötelmeknél a kontraktuális felelősség alapvetően vétkességi alapon állt. Ezért elsőként az egyes vétkességi alakzatokat elemzem, majd ezt követően az egyes szerződéses kötelmeknél a felróhatóság alakulását vizsgálom.

2.3.1. A vétkesség egyes formái a római felelősségi rendszerben

Vétkességen általános értelemben az embernek a saját cselekményével való olyan pszichikai kapcsolatát értjük, amely rosszalló társadalmi értékítélet alá esik. A kötelmi viszonyokban a vétkesség az adós vétkességeként jelent meg, s attól függően, hogy az adósnak milyen képzete volt kötelemsértő magatartásáról, a vétkességnek különböző fokozatait különböztették meg annak súlyossága szerint.³⁷

A vétkesség legsúlyosabb alakzata a szándékosság (*dolus*), azaz az a tudatos jogsértés volt, mely akkor állt fenn, ha az adósnak megvolt a képzete magatartása kötelemségsértő voltáról, de ez a képzet nemhogy visszatartotta volna, hanem egyenesen motiválta cselekedetét, vagy legalábbis közömbös volt az eredménnyel szemben. Ilyennek volt tekinthető, amikor az eladott rabszolgát megölték, tudatosan megmérgezték, agyonhajszolták, felszabadították, gyógyítását tudatosan mellőzték, illetve a felvállalt munkát akaratlagosan nem végezték el.

³⁶ MARTON: *A római magánjog elemeinek tankönyve*. 190–191.

³⁷ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *Római magánjog*. 276.

Fontos hangsúlyozni, hogy szándékosságnak nem voltak fokozatai. A szándékos magatartásért való felelősséget a szerződő felek közös megállapodással sem zárhatták ki, ez a megállapodás ugyanis önmagában erkölcsstelennek számított volna.³⁸

A római jog forrásaiban elemzett jogesetekben a jogtudósok véleménye alapján találhatunk olyan példákat is, amelyeknél nem áll fenn kifejezett szándékosság, a *bona fides* alapján ezeket a magatartásokat mégis *dolus*nak tekintették. Így szándékosság forgott fenn, amikor a megbízott elmulasztotta a megbízás teljesítését, például a megbízó számára megvásárlásra kiszemelt ingatlan megvételét, mivel az ellenérdekű féltől pénzt kapott, hogy a vétel elmaradjon.³⁹

A pénzbeli juttatás elmaradása miatt ennél erkölcsileg enyhébb megítélés alá esik az, amikor az ingatlan megvételét nem az ellenérdekelttől kapott pénzért, hanem a harmadik személy iránti rokonszenvből játszotta át harmadik személynek. Ez a magatartás is *dolus*nak minősült.⁴⁰ Hasonlóan értékelte Ulpianus a peres tárgy őrzőjének (*sequester*) magatartását, amikor a kínvallatás előtt nála elhelyezett megkötözött rabszolga kötelékét szánalomból eloldozta, és ezzel a rabszolgát szökni hagyta.⁴¹

Szándékosság fennállta esetén a jog és az erkölcs összhangjának fenntartása érdekében alapvető követelmény, hogy minden adóssal szemben érvényesíthető legyen a felelősség.⁴² Ebből következően a szándékosságért való helytállást a felek még közös megállapodással sem zárhatták ki, mivel ilyen megállapodás már önmagában is erkölcsstelen lett volna.⁴³

A gondatlanság (*culpa*) az a vétkeességi alakzat volt, amelynél az adósnak vagy teljesen hiányzott magatartása köteleességsértő voltának tudata, vagy ha ez megvolt, azt elhárította, remélve az eredmény be nem következését. A Kr. e 1. században tevékenykedő Quintus Mucius Scaevola a *culpát* úgy határozta meg, hogy az a személy gondatlan, aki nem látja előre azt, amit egy gondos ember előre látna („*culpam autem esse, quod cum a diligente providerit, non esset provisum*”).⁴⁴

Megnyilvánulási módja szerint a gondatlanság megjelenhetett *culpa in faciendo*-ként, azaz figyelmetlen, nem eléggé körültekintő cselekedetként (úgynevezett kommisszív *culpa*). Ilyen volt például, amikor a bérelt igásállatot a bérlő túlterhelte. Megnyilvánulási módja szerint a gondatlanság lehetett *culpa in non faciendo* is,

³⁸ Paul. D. 2,14,27,3; Ulp. D. 16,3,1,7.

³⁹ BESSENYŐ: *Római magánjog*. 324.

⁴⁰ Ulp. D. 17,1,8, 10.

⁴¹ Ulp. D. 16,3,7pr.

⁴² BESSENYŐ: *Római magánjog*. 324.

⁴³ Paul. D. 2,14,27,3; Ulp. D. 16,3,1,7.

⁴⁴ Paul. D. 9,2,31.

ami a köteles magatartás elmulasztásában (ún. omisszív *culpa*) állt. Ilyen volt például a felügyelet, az őrizet elhanyagolása.⁴⁵

A *dolus*tól eltérően a gondatlanságnak a köteleességsértés súlya szerint különböző fokozatai voltak. A súlyos gondatlanság (*culpa lata*, *culpa magna*, *nimia negligentia*) nem volt más, mint annak az enyhébben mért gondosságnak figyelmen kívül hagyása, amelyet még a közönséges ember is tanúsítani szokott, s melyet tőle el is lehet várni (*non intelligere quod omnes intelligunt*).⁴⁶ A súlyos gondatlanság egy tekintet alá esett a szándékossággal, ezért nagy vagy kirívó gondatlanságnak is nevezték.⁴⁷ Ennek a magas mértékű hanyagságnak a szándékossághoz való közelállására utalt a klasszikus kori remekjogász Paulus, amikor azt állította, hogy a nagymértékű hanyagság gondatlanság, a súlyos gondatlanság pedig szándékosság (*Magna negligentia culpa est, magna culpa dolus est*).⁴⁸ Mivel itt a mindenkitől (még az átlagembertől is) – érdekeltségének hiánya esetén is – elvárható gondosság (*diligentiának*) hiányáról volt szó, ezt a felelősséget alacsony, enyhe mértékűnek tekintették.⁴⁹

Enyhe gondatlanságon (*culpa levis*) annak a nagyfokú gondosságnak (*diligentia*) az elhanyagolását értették a rómaiak, amelyet a gondos ember (a „jó gazda”, a „jó és gondos családfő”, *bonus et diligens paterfamilias*) szokott tanúsítani. Aki tehát tanúsította a jó családapa gondosságát, főszabályként mentesült a felelősség alól. Ezen gondatlansági mércéig nem minden adós felelt, hanem csupán azok, akik hasznot húztak a szerződésből, vagy saját maguk ajánlkoztak a szolgáltatás teljesítésére. A *culpa levis*t mint enyhe gondatlanságot a később megjelenő sajátos alakzatához (*culpa in concreto*) képest *culpa levis in abstracto* kifejezéssel is jelöli a szakirodalom.⁵⁰

Az enyhe gondatlanságot néha nem a *bonus et diligens paterfamilias* abszolút mértékével mérték, hanem az illető adósra vonatkoztatott relatív mértékkel. Ezt a középkorban kialakult megjelöléssel *culpa (levis) in concretónak* nevezett gondatlansági mércét annak a gondosságnak az elmulasztásakor alkalmazták, amelyet az illető adós a saját ügyeiben szokott tanúsítani (*diligentia quam suis rebus adhibere solet*). Ha az adós a saját ügyeiben tanúsítani szokott *diligentiánál* is kevésbé volt gondos, akkor ez a gondatlanság súlyosabb (s az elvárható gondosság nyilvánva-

⁴⁵ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: 276–277.

⁴⁶ Ulp. D. 50,16, 213, 2.

⁴⁷ Cels. D.16,3,32: *Quod Nerva diceret latiore culpam dolum esse...*

⁴⁸ Paul. D. 50,16,226.

⁴⁹ MOLNÁR: *A római magánjog felelősségi rendje*. 138–144.

⁵⁰ SIKLÓSI: *Római magánjog II*. 1166.

lóan csekélyebb) volt, mint a jó családfőé. Hangsúlyozni szükséges, hogy ezekben a bizalmi viszonyokban a *culpa lata* szintjére soha nem szállhatott le az adós gondatlansága.⁵¹

A gondatlanság körében a rómaiak egyes munkavégzésre irányuló szerződések-nél új elemekkel is gazdagították a *culpa* fogalomkörét. A mestereknek szakképzetteknek, szakmájukhoz értőknek kellett lenniük, hogy alkalmasak lehessenek az általuk felvállalt szolgáltatások teljesítésére.⁵² Ezt a szakmai jártasságot (*peritia*) a vésnököktől, ékszerészekről és az orvosoktól is elvárták. Ennek elmulasztását *imperitiának* tekintették, s már a klasszikus jogász Celsus is megfogalmazta, hogy a szakmai jártasság hiánya gondatlanságnak minősült (*Celsus etiam imperitiam culpa adnumerandum...*).⁵³

A szakértelemmel nem rendelkező munkásoktól is elvárták a hibátlan, derekasan elvégzett munkát, emellett bizonyos esetekben (így az például öszvérhajcsároknál) még a megfelelő testi erő (*firmitas*) megléte is követelmény volt. Ennek hiányát gyengeségnek (*infirmitas*) tekintették, és szintén a gondatlanság körébe sorolták (...*infirmitas culpa adnumeretur...*), amiért az adóst felelősségre vonták.⁵⁴

Mindezek alapján megállapítható, hogy az *imperitia* és az *infirmitas* a gondatlanságnak (*culpának*) olyan speciális esetei voltak, amelyek a pénzért való munkavégzés szolgáltatást magukba foglaló szerződések-nél, azaz a munkaszerződésnél és a vállalkozási szerződésnél fordultak elő.⁵⁵

A forrásokban találhatunk olyan tényállásokat is, amelyeknél harmadik személyek, úgynevezett teljesítési segédek működtek közre, akik lehetek rabszolgák, a ház népéhez tartozó szabadok vagy akár idegenek is. Felmerül a kérdés, hogy a szolgáltatás teljesítésére kötelezett adósok a teljesítési segédekért felelősséggel tartoznak-e. A préklasszikus korban a kontraktuális felelősség körében a teljesítési segédért az adós eredményfelelősséggel tartozott, ami a másért való felelősséget takarta.⁵⁶ A klasszikus jog szubjektív, vétkességi alapú rendszerében a másért való felelősség körében kialakult a *culpa in eligendo* sajátos kategóriája. Maga a *culpa in eligendo* kifejezés a forrásokban nem fordult elő, az elnevezés a pandektistáktól származott. A másért való felelősség alapján ilyenkor az adós azért tartozott helytállni, mivel hanyagul, rosszul választotta ki az illető személyt. A *culpa in eligendo*-nál az adós-nak a kiválasztás körében tanúsított hanyagságát nem vizsgálták, magából

⁵¹ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *Római magánjog*. 278.

⁵² BESSENYŐ: *Római magánjog*. 326.

⁵³ Ulp. D.19,2,9,5.

⁵⁴ MOLNÁR: *A római magánjog felelősségi rendje*. 163–165.

⁵⁵ Gai. D.9,2,8,1.

⁵⁶ FÖLDI: *A másért való felelősség a római jogban*. 311–313.

abból a tényből, hogy a kiválasztott teljesítési segéd kárt okozott, arra lehetett következtetni, hogy a kiválasztás nem volt megfelelő.⁵⁷

Azok a káresemények, amelyek a jó gazda gondosságával sem voltak elháríthatók, a véletlen baleset (*casus*) fogalmi körébe tartoztak. Ennek két fokozata volt: az alsó vagy kisebb baleset (*casus minor*) és az erőhatalom (*casus maior, vis maior*).

Az alsó baleset (*casus minor*) olyan káreseményt jelölt, amely egyfelől a legnagyobb gondossággal sem volt megelőzhető, illetve elhárítható; másfelől viszont nem is volt olyan elemi erejű, hogy ellene a védekezés ne lett volna elképzelhető. A leggyakrabban előforduló esetei közé tartozott a közönséges lopás, a rabszolga szökése, az ingók elkallódása, elvesztése, törése, rongálódása, a rozsdásodás, égérágás, molyrágás és a vadkár. Magának a *casus minor* terminusnak a megalkotása a neves 19. századi német jogtudós, Julius Baron (1834–1898) munkásságához kapcsolódott, aki a *vis maior* ellenpárjaként (németül: höhere Gewalt), alkotta meg az alsó baleset (niedere Zufall) terminust.⁵⁸

Az alsó baleset mellett a másik véletlen esemény az erőhatalom (*casus maior* vagy az előidéző ok után: *vis maior*) volt. A *vis maior* olyan károsító esemény, amelyről teljességgel bizonyos, hogy a vele szembeni védekezés eleve lehetetlen, illetve eredménytelen (*casus cui resisti non potest*). Az erőhatalom előállhatott ellenállhatatlan természeti erők eredményeként (például vulkán kitörése, földrengés, hajótörés, villámcsapás, árvíz, jégverés, aszály, sáskajárás, rabszolga természetes halála, állatok kimúlása) vagy elháríthatatlan emberi tevékenység következményeként (például ellenség, rablók, kalózkodók károkozásai, felkelés). Összefoglalóan a *vis maior* két esetcsoportjába olyan véletlen események tartoztak, melyeknek az emberi gyengeség (*humana infirmitas*) nem tudott ellenállni.⁵⁹

2.3.2. A felróhatóság az egyes kontraktuális kötelmi viszonyokban

A korábbiakban már rávilágítottam arra, hogy a felróhatóság kérdése eltérő módon merült fel a deliktuális és a kontraktuális kötelek esetében. A kontraktuális és kvázi-kontraktuális kötelek zömét kitevő *bonae fidei* obligációkban általános elvként érvényesült, hogy a felróhatóság alapja az adós szubjektív vétkessége. Az ilyen köteleknél csak kivételesen fordult elő az olyan objektív alapú felelősség, mint amilyen a *casus*ért való felelősség volt (például a *custodia*-felelősségnél és az adóskésedelemnél). A kötelemszegés felróhatóságát a *bonae fidei* köteleken belül

⁵⁷ MOLNÁR: *A római magánjog felelősségi rendje*. 166–168.

⁵⁸ SIKLÓSI: *Római magánjog II.* 1174.

⁵⁹ MOLNÁR: *A római magánjog felelősségi rendje*. 188–194.; SIKLÓSI: *Római magánjog II.* 1183–1184.

a különböző adóskategóriáknál eltérő módon szabályozták, ennek megfelelően az adósi felelősségnek is több fokozatát különböztették meg.

Alapesetnek a rendes felelősséget tekintették, ami az *omnis culpa*ért, azaz mindenfajta vétkeességért (*dolus, culpa lata, culpa in concreto, culpa levis*) való felelősség volt. E mérce szerint felelt valamennyi érdekelt adós. Érdekelt adósnak tekintették azokat a szerződő feleket, akiknek a másik féltől ellenszolgáltatás járt. A szinallagmatikus kötelek köréből ide tartozott az eladó, a vevő, a bérbeadó, a munkavállaló, a munkaadó, a megrendelő, a munkavégzés tekintetében a vállalkozó, a kézizálogba adó és mindkét fél a névtelen reálszerződéseknél. Az egyenlőtlenül kétoldalú kötelemet (*obligationes bilaterales inaequales*) eredményező szerződések köréből azok a szerződő felek, akik egyedül voltak érdekeltek a kötelemből – a megbízó, a letevő, a haszonkölcsönbe vevő – szintén a *culpa levis* mértékéig tartoztak helytállni. Tőlük a forgalom elvárta, hogy a kötelelem teljesítése érdekében kifejtsék mindazt a gondosságot (*diligentia*), amelyet egy gondos ember (*bonus et diligens paterfamilias*) az adott helyzetben tanúsítana. A szakismeretet feltételező *facere*-köteleknél *culpaként* jött figyelembe az elvállalt feladat ellátásához szükséges hozzáértés hiánya, az *imperitia*, illetve a munkaszerződésnél a megfelelő fizikai erő hiánya (*infirmitas*) is.⁶⁰

Néhány tartós, bizalmi jellegű kötelmi viszonyban, amelyeknél az adós személyét valamely különös szempont alapján választották meg, az adós csak a saját ügyeiben tanúsított gondosságot (*diligentia quam suis*) tartozott tanúsítani a hitelező érdekében. Az örököstárs felelősségével kapcsolatban a remekjogász Paulus a *diligens paterfamilias* saját ügyeiben való gondosságát említi (*diligentia quam suis rebus*), amelynek elmaradását sajátos gondatlanságnak, *culpa in concretónak* tekintette.⁶¹ Az ilyen „bizalmi adósként” (azaz a *doluson* és a *culpa latán* felül a *culpa in concretóért* is) felelősséggel tartozók körébe sorolta a jog például a társaság ügyében eljáró társasági tagot (*sociust*), a gyámolt érdekében ténykedő gyámot (*tutort*), a hozományi vagyont kezelő férjet, vagy közös öröklés esetén az örökös-társat. Ezek az adósok az érdekelt adósok rendes felelősségéhez képest kisebb mértékű, mintegy leengedett mértékben tartoztak helytállni, azonban felelősségük a közönséges átlagembertől elvárhatónál (az enyhe felelősségnél) szigorúbb volt.⁶² A fent felsorolt adósok eredetileg egyedül *dolusért* feleltek, felelősségüket később fokozták egy szigorúbb mértékre, amelynek mércéje a *diligentia quam suis* lett.⁶³

⁶⁰ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *Római magánjog*. 278.

⁶¹ Paul. D. 13,7,14.

⁶² MOLNÁR: *A római magánjog felelősségi rendje*. 157–159.

⁶³ VINCENZO ARANGIO RUIZ: *Responsabilità contrattuale in diritto romano*. Napoli, Jovene, 1933. 58.

A rendes felelősség esetleges kísérője a fokozott (vagy *custodia*-) felelősség volt, vagyis az, hogy az adós felelőssége az *omnis culpa* mértékén túlmenően az alsó balesetre is kiterjedt. E mérce szerint feleltek azok az érdekelt adósok, akik a hitelező dolgát a kötelmi viszony (vagy külön felvállalás) alapján kizárólagos őrizetükben (*custodia*: vagyis birtok, illetve bírlalat) tartották. Pusztán a kötelmi viszonyból kifolyólag *custodia*-felelős volt az eladó az eladott, de még át nem adott áru, a bérlő, a munkavállaló, a vállalkozó, a záloghitelező, a haszonkölcsönbe vevő az átvett dolog tekintetében (egyéb kötelezettségeik körüli felelősségük csak *omnis culpa*-ra szorítkozott), külön felvállalás alapján a hajós, a vendéglős, a fogadós az utastól, vendégektől átvett (recipiált) dolgokért.⁶⁴ A *custodia*-kötelezett felelőssége objektív (tárgyi) alapú volt, azaz a vétkesség nem került mérlegelésre, s a dolog elvesztése esetén az adós csak *vis maior* bizonyításával menthette ki (exkulpálhatta) magát.⁶⁵

Justinianus ezt a felelősségi alakzatot is vétkességi alapra helyezte azzal, hogy az őrizetben lévő dolog alsó baleset folytán történt elvesztését is a *custodia*-kötelezett adós vétkességének (*culpa levissima*) tudta be, akit ezért a jó gazda gondosságán túlmenő *exactissima diligentia*val – a forrásokban erre a gondossági mércére alkalmazták még a *diligentissimus paterfamilias* terminust is – terhelt meg. Ezáltal Jusztiniánusnál a *custodia*-felelősség már egy felemelt gondossági mérték szerinti *culpa*-ért való szubjektív felelősség lett a klasszikuskori objektív *custodia*-felelősséggel szemben.⁶⁶

Kivételes felelősségi alakzat volt az enyhe felelősség, amelynek lényege abban állt, hogy kötelemszegésnél az adósnak csupán a *dolus* (majd a klasszikus kortól már a *culpa lata* is) volt felróható. Ilyen mérték szerint felelt a klasszikus jogban valamennyi ingyenadós, vagyis azok, akiknek a szerződésből nem volt haszna, mert a *contractus* kizárólag a másik fél érdekében jött létre. Ezeknél a szerződések-nél az adós voltaképpen ingyen (szívességből) teljesített (például a haszonkölcsönbe adó, a letéteményes, főszabályként a megbízott és az ajándékozó). Justinianus a későbbiekben – feltehetően az ekkorra már szokásossá váló honorárium adására tekintettel – a megbízott felelősségét az *omnis culpa* mértékére szigorította. Az enyhe felelősség fő alkalmazási esete az volt, hogy a hitelező késedelme (*mora creditoris*) esetén bármely mértékű felelősséggel tartozó adós felelőssége erre a mértékre szállt le.⁶⁷

⁶⁴ ANDRÁS FÖLDI: Anmerkungen zum Zusammenhang zwischen der Haftung „ex recepto nautarum cauponum stabulariorum” und der Haftung für „custodia”. In: *Selected Studies on Roman Law and Comparative History of Private law*. Budapest, Ludovika – Aurum, 2023. 223–239.

⁶⁵ MARTON GÉZA: *Les fondements de la responsabilité civile*. Paris, Sirey, 1938. 84–85.

⁶⁶ SIKLÓSI: A *custodia*-felelősség problémái a római jogban. 537.

⁶⁷ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *Római magánjog*. 278–279.

Történeti okokból egyedül *dolus*ért felelt a mezőgazdasági ingatlant ingyenesen, de bármikori visszaadásra kötelezett használó (*precarista*) és a földmérő (*agrimensor*).⁶⁸

Sajátos helyzetben voltak az adósok, akiknek a római jog minden káreseményt, így az emberi erővel elháríthatatlan eseményt (*vis maior*) is felrótt. Ezek az adósok tulajdonképpen teljes felelősséggel tartoztak. Idetartozott mindenekelőtt a késedelmes adós. Az adóskésedelem (*mora debitoris*) fennálltának egyik feltétele az adós felróhatósága volt. Ez azt jelentette, hogy rajta múltott a teljesítés elmaradása, mivel a felszólítás ellenére sem teljesített. Ilyenkor valójában az adós olyan káreseményért – akár a *vis maior*ért – is felelősséggel tartozott, amelyet nem ő okozott.

A *bonae fidei* kötelmeknél az adós a *vis maior*ért való felelősséget szerződésben (például a letéteményes vagy a megbízott) kifejezetten fel is vállalhatta. A *vis maior*ért való felelősség speciális esete volt az, amikor használati kötelmeknél (dologbérletnél, haszonkölcsönnél) szerződésellenesen került sor a használatra, ilyenkor a *custodia*-kötelezettség tovább szigorodott, és már az elháríthatatlan erőhatalomért is helytállással tartoztak az ilyen adósok. Ilyen esetek voltak, amikor a dologbérlőnek megtiltották a tűzgyújtást a bérelt ingatlanon, azonban ő mégis tüzet rakott, amelyből tűzvész keletkezett, illetve az is, amikor a haszonkölcsönbe vevő ingyenesen kapott egy lovat, hogy azt vidéki házába vigye, de a lóval háborúba ment, ahol a ló elpusztult.⁶⁹ Mindkét eset közös sajátossága volt, hogy a *vis maior* az adós *culpájára* visszavezethető okból állt be.⁷⁰

A felelősség fentebb ismertetett szabályai diszpozitív jellegűek voltak, vagyis a felek külön kikötésével szigorításra vagy enyhítésre is lehetőség volt. Feltehetően a jusztinianuszi jog időszakától kezdődően a szándékosságért és a súlyos gondatlanságért való felelősség már nem volt kizárható.

3. A deliktuális felelősség

A római jogban a magándeliktumok (*delicta privata*) olyan jogellenes magatartások voltak, amelyek sértették mások személyi és vagyoni jogait. Ezen magándeliktumok kötelmi jogviszonyokat hoztak létre, amelyeknél a hitelező a sértett, az adós az elkövető, a kiszabott büntetés összeg (*poena*) megfizetése pedig a szolgáltatás volt. Általános szabály volt, hogy magándeliktumot – idetartozott a lopás (*furtum*),

⁶⁸ A *precarista* érdekelt adós volt, ennek ellenére csak *dolus*ért felelt. Ulp. D. 50,17,23; Ulp. D. 43,26,8,3. A földmérő, ha szándékosan hamis adatot adott meg, vagy félrevezette a feleket, akkor *dolus* miatt kellett helytállnia Ulp. D. 11,6,1,1.

⁶⁹ Ulp. D.19,2,11,1; Ulp. D. 13,6,5,7.

⁷⁰ SIKLÓSI: *Római magánjog II.* 1184–1190.

a személyesértés (*iniuria*), a dologrongálás (*damnum iniuria datum*), a rablás (*rapina*), a megtévesztés (*dolus malus*), a megfélemlítés (*vis ac metus*) és a hitelezők csalárd megkárosítása (*fraus creditorum*) – csak szándékos magatartással, tudatos jogsértéssel lehetett elkövetni. Ez alól kivételt csak a dologrongálás jelentett, amely-nél elegendő volt a gondatlanság egyik speciális alakzatának megnyilvánulása is. A modernkori deliktuális felelősség kialakulására a *damnum iniuria datum* gyakorolta a legnagyobb hatást, ezért a római deliktuális felelősség bemutatásánál is ezt a magánbűncselekményt kell alaposan megvizsgálni.⁷¹

A XII táblás törvényben a dologrongálás (*damnum iniuria datum*) eseteire vonatkozó szórványos, hiányos és később feledésbe is ment büntetőrendelkezések helyébe a köztársasági kor derekán (Kr. e. 286) hozott *plebiscitum*, a *lex Aquilia* új szabályozást léptetett életbe.⁷² A dolgok megrongálásában megnyilvánuló károkozások körében ezzel olyan új elvek jelentek meg a római préklasszikus jogban, amelyek a klasszikus kori továbbfejlődés és a pandekta-jogtudomány közvetítésével a modern kártérítési jog fejlődésére is döntő befolyást gyakoroltak.⁷³

A *lex Aquilia* három fejezete közül az első arról rendelkezett, hogy idegen rabszolga vagy négylábú háziállat (*quadrupedes pecudes*) megölése esetén a károkozó a megölt rabszolga vagy állat utolsó évben bírt legmagasabb értékét térítse meg. A törvény harmadik fejezetének előírásai szerint pedig a rabszolga vagy háziállat megsebesítője, illetve egyéb ingó dolog megrongálója a rabszolgák és igásállatok utolsó 30 napon belüli legmagasabb értékét volt köteles büntetésként, egyúttal kártérítésként megfizetni.⁷⁴

A törvény alkalmazásának kezdeti időszakában feltehetően már a jogellenesség és a közvetlen okozatosság is megalapozta a deliktuális felelősséget. A préklasszikus kortól kezdődően azonban a szubjektív felelősségi rendszer kialakulásának köszönhetően a törvény alkalmazhatóságának feltételei kibővültek. A *lex Aquilia* által szabályozott dologrongálás deliktuma eredeti tényállási elemei közé már három feltétel tartozott. Az első feltétel a tettesnél fennforgó *iniuria* volt, amelyet a jogtudomány később a vétkesség követelményeként értelmezett. Ennek az interpretációnak a lényege az volt, hogy a dologrongáló felelőssége a szándékosság (*dolus*) mellett kiterjedt a tettes legyenyhébb fokozatú gondatlanságára is, feltéve, ha az tevésben (ún. kommisszív *culpa*, azaz *culpa levis in faciendo*) nyilvánult meg. Ezt a deliktuális jogban egyedülálló vétkességi alakzatot nevezték *culpa Aquilianának*.⁷⁵

⁷¹ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *Római magánjog*. 350–351.

⁷² PÓLAY ELEMÉR: A felelősség kérdése a római jogban a tizenkéttáblás törvény idején. *Antik Tanulmányok*, 1989. (2), 119–125.

⁷³ MÁDL FERENC: *A deliktuális felelősség. A társadalmi és a gazdasági fejlődés tükrében*. Budapest, Mádl Ferenc Intézet, 2022. 114–118.

⁷⁴ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *Római magánjog*. 354–355.

⁷⁵ MOLNÁR: *A római magánjog felelősségi rendje*. 64–71.

A későklasszikus korban a *culpa levis in faciendó*ért való helytállást felváltotta egy különlegesen magas gondossági mérce, amelynek elmulasztása a legenyhébb gondatlanságnak, *culpa levissimán*ak minősült (*In lege Aquilia et levissima culpa venit*).⁷⁶ Ezáltal a gondosságnak az emberileg elképzelhető legmagasabb *diligentia*-mértékét követelték meg mindenkitől, amely egyes szerzők szerint már annyira irreálisan magas szubjektív kritérium, hogy tartalma szerint akár objektív okozatosságért való felelősségnek is tekinthető.⁷⁷

A *lex Aquilia* alkalmazásának második feltétele a közvetlen vagy legalábbis szoros oksági kapcsolat volt az okozott kár és a cselekmény között. A törvény harmadik feltétele szerint kárként csupán a testi dologban fizikai behatással előidézett fizikai rongálódás vagy pusztulás (*damnum corpore corpori datum*) jött figyelembe (ezzel kapcsolatban a törvény terminusai a következők: *occidere*, megölni; *urere*, felegetni; *frangere*, eltörni; *rumpere*, széttörni).⁷⁸

A későbbiekben a jogtudósi interpretáció a *lex Aquilia* hatálya alá eső károkozások körét fokozatosan bővítette. Ez főként abban volt tetten érhető, hogy a széttörni, *rumpere* magatartást *corrumpere*ként értelmezték, melynek szélesebb jelente egy dolog bármiféle rosszabbodását, tönkretételét felelte.⁷⁹

A klasszikusok mindemellett végig tartották magukat ahhoz a felfogáshoz, hogy csupán testi dologon tevőleges magatartással előidézett közvetlen fizikai károkra alkalmazhatók a törvény rendelkezései. Ezért nem lehetett a dologrongálás miatt *actio legis Aquiliae*-t igénybe venni olyankor, amikor nem állt fenn fizikai rongálódás (például amikor valaki más vadállatát szabadon eresztette, kikötött hajójának köteleit elvágva azt a folyón elengedte, gyűrűjét a tengerbe dobta, nyáját szétzavarta). A *lex Aquilia* értelmében, ha nem fizikai rongálás okozta a kárt, nem beszélhetünk dologrongálásról (például más rabszolgáját, állatát bezárva valaki halálra éhezette, más rabszolgáját ruháitól megfosztva hagyta megfagyni); illetve akkor sem, ha a kár bekövetkezte nem közvetlen következménye volt a magatartásnak (például valaki más rabszolgáját a hídról a folyóba lökte, amelybe azután belefulladt).⁸⁰

Természetesen az ezekhez hasonló károkozások nem maradtak jogkövetkezmények nélkül. Csupán arról volt szó, hogy fennforgásuk esetén a törvény által biztosított keresetet a *praetor* nem *directa actió*ként, hanem mint utánképzett *actio legis Aquiliae utilist* adta meg, ezzel is jelezve, hogy a károkozás kívül esik az eredeti

⁷⁶ Ulp. D. 9,2,44pr.

⁷⁷ BESSÉNYŐ: *Római magánjog*. 414.

⁷⁸ SIKLÓSI: *Római magánjog II.* 1638–1642.

⁷⁹ BÉNÉDICT WINIGER: *Klage wegen Sachbeschädigung (actio legis Aquiliae)*. In: ULRIKE BABUSIAUX ET AL. (Hrsg.): *Handbuch des Römischen Privatrechts*. Band II. Tübingen, Mohr Siebeck, 2023. 2579–2580.

⁸⁰ SÓLYOM LÁSZLÓ: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977. 54–66.

törvényi tényálláson. Ennek megfelelően szabad embert ért testi sértés esetén *actio legis Aquiliae utilis* volt indítható.⁸¹

Ez a kereset állt rendelkezésére az apának, amikor gyermekét egy suszterhez beadta tanoncnak, majd a mester fegyelmezés céljából olyan szerencsétlen módon vágta fejbe a fiút sámfával, hogy az egyik szeme kifolyt.⁸² A bíró ezekben az esetekben a gyógyítási költségeket, valamint ezen túlmenően még a munkaképességében jelentősen csökkent hatalomalatti miatti keresetkiesést ítélte meg a *paterfamilias* javára.⁸³

Nagyobb értékű eltérés esetén *prætori in factum actio* útján volt a megtérítési igény érvényesíthető, főleg olyankor, amikor az állag ugyan nem sérült meg, de a dolog az idegen behatás következtében értékéből veszített (például más vetésére ocsút szórtak ki), vagy a dolog birtokától oly módon fosztottak meg valakit, hogy maga az eset nem minősíthető lopásnak (például valaki kezéből a pénzt kiütötték). Végül Justinianus megadta az *in factum acti*ót szabad emberen esett testi sérelemmel összefüggő gyógyítási költségekre is.⁸⁴

Az *actio legis Aquiliae* kereset nyomán elmarasztalt adós ellen a *legis acti*ós eljárások időszakában (Kr. e. 150 előtti időszakban) eredetileg azonnali személyi végrehajtás, *manus iniectio* volt foganatosítható. Kr. e. 150 után a formuláris eljárásban olyan kereset volt, amely az alperes tagadása esetén duplumban való marasztalást vont maga után. A keresetindítás joga eredetileg a *herust*, az „urat” illette, akin sokáig a tulajdonost értették, majd a jogosultak köre fokozatosan bővült, és a klasszikus jogban a keresetet már indíthatta a jóhiszemű birtokos, a haszonélvező, a záloghitelező, sőt a dolgot kötelmi jogon bírlaló is.

A kereset kezdetben tisztán *actio poenalis* volt, azonban idővel a megtérítési (reiperszekutórius) keresetek némely vonását is felvette. A kereset büntető jellegére utalt több jellegzetessége is, mindenekelőtt az, hogy több tettes mindegyike ellen külön-külön volt indítható, a tettes örökösei ellen azonban már nem. A kereset *poenalis* jellege miatt azt a személyállapotban beálló változás (*capitis deminutio*) nem szüntette meg, továbbá a hatalomalatti károkozása esetén a családfő marasztalásakor számára választást engedő teljesítést tett lehetővé, azaz a *poena* fizetésére kötelezett családfő a pénzösszeg teljesítése helyett a károsult hatalmába (*noxába*) is adhatta a családgyermeket, rabszolgát, amíg munkavégzésük következtében a kár meg nem térült, vagyis *actio noxalisként* lehetett érvényesíteni.

A kereset reiperszekutórius jellegére utalt az, hogy a marasztalás a dolog egyszerűes, bár egy bizonyos időtartamon belüli legmagasabb értékére történt. A dolgórték kezdetben a dolog piaci ára (*verum rei pretium*), később a károsult objek-

⁸¹ Ulp. D. 9,2,13pr.

⁸² Ulp. D. 9,2,5,3.

⁸³ Ulp. D. 9,2,7pr.

⁸⁴ BESSÉNYŐ: *Római magánjog*. 413–415.

tíve megokolt és ellenőrizhető, de mégis a személyes viszonyaira is tekintettel lévő *interesse-érték* volt, az ezen felüli kár (*lucrum cessans*) nem jött figyelembe. Az *actio legis Aquiliae* mellett a dologrongáló külön kártérítési keresettel nem is volt kötelezhető, ezért a keresetet vegyes jellegűnek kell tekinteni (*mixta actio*).⁸⁵

A fent kifejtetteket összefoglalva megállapítható, hogy a deliktuális kötelemeknél nem a kötelemszegésnek, hanem már magának a kötelemlétesítő ténynek volt egyik eleme az elkövető vétkeisége, leggyakrabban annak legsúlyosabb alakzatának, a szándékosságnak (*dolus*) a bekövetkezése. Ez alól csupán a dologrongálás (*damnum iniuria datum*) jelentett kivételt, amelynél a deliktum a kommisszív *culpa* esetén is megvalósult, továbbá a kvázi-deliktumok,⁸⁶ melyeknél a felelősség objektív alapon nyugodott. Mindezekben az esetekben a szolgáltatás a bíró által kiszabott büntetés-összeg (*poena*) volt, amelynél a lehetetlenülés nem jöhetett szóba, meg nem fizetése esetén pedig a hitelező végrehajtási eljárás megindítását kezdeményezhette.

4. A római jogi felelősség továbbélése

Az antik Róma jogászai jeleskedtek a konkrét problémák és a mindennapi életben felmerülő jogviták fejlett jogérzékkel való megoldásában. A glosszátorok, majd különösen a kommentátorok a tudományos általánosítás eszközével vélték feladatukat jól megoldani. Egyes konkrét jogesetektől indultak ki, majd absztrakt jogtételek és fogalmak kimunkálásáig jutottak el. A középkori római jog egyik jelentős újításának azt tekinthetjük, hogy általános jelleggel szétválasztotta a büntetőjogi és a magánjogi felelősséget.

4.1. A római kontraktuális felelősség továbbélése

A jusztiniánuszi római jog által is már alkalmazott vétkeiség elvét a középkori római jog általános elvvé emelte. Az áruforgalom inspirálta magánjogi jogfejlődés a keresztény szellem közvetítésével odáig jutott, hogy középpontjába az emberi magatartást, és ezen belül is az akaratot állította. A magatartást aszerint értékelték, hogy abban az akarat milyen szerepet játszott. Kimondták, hogy a *custodia*-felelősség nem áll meg vétkeiség nélkül. A jogügyleti kártérítés körében Jhering óta a pandektisták megkülönböztették a pozitív vagy teljesítési, és a negatív vagy biztatási

⁸⁵ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *Római magánjog*. 355.

⁸⁶ ANDRÁS FÖLDI: *Appunti sulla categoria del quasi-delitti*. In: *Selected Studies on Roman Law and Comparative History of Private law*. Budapest, Ludovika – Aurum, 2023. 427–446.

szerződési érdeket, illetve az ezek sérelmére beálló kárt. A pozitív *interesse* és a negatív *interesse* fogalmak megalkotása ugyan a 19. századi német pandektisztika érdeme volt, azonban mind az érdek modern fogalmának kidolgozása, mind a két *interesse*-fogalom római jogi forrásokra támaszkodott.⁸⁷

A pozitív szerződési érdek (pozitív *interesse*, *positives Vertragsinteresse*) a hitelezőnek a szerződéshez fűződő teljes érdekét magába foglalta. Ez az a vagyonskülönbség, amely a hitelező mostani és azon jövőbeni vagyoni állapota között jönne létre, ha az adós a szolgáltatást teljesítette volna. Nem szerződésszerű teljesítés esetén a hitelezőt olyan vagyoni helyzetbe kellett hozni, mint ami akkor állt volna elő, ha a jogügyletet megfelelően teljesítették volna [például, ha adásvételnél a vevő nem kapta meg az árut, akkor a per annak az érdeksérelmenek (*quod interest*) a megfizetésére indult, ami azáltal állt elő, hogy a vevő nem kapta meg az árut, ez az összeg pedig meghaladta a vételárat, vagy azt az értéket, amennyiért a dolgot vették, vagy amennyit az ért].⁸⁸

A negatív szerződési érdek (negatív *interesse*, *negatives Vertragsinteresse*) azt a vagyonskülönbséget jelentette, amely akkor állt volna elő, ha a hitelező a szerződést nem kötötte volna meg, ha a szolgáltatás teljesítésében nem bízott volna. A szerződés elestéből eredő biztatási kár (*Vertrauensschaden*) lehetett *damnum emergens* (amely állhatott a szerződésre eszközölt költségekből, a teljesítési előkészületekből, a részteljesítésből és a szerződésre támaszkodó további ügyletkötésekből származott kötelezettségekből fakadó károkból) vagy *lucrum cessans*, mely azoknak az előnyöknek az elmaradásából állt, amelyek az érvénytelen szerződés miatt elszalasztott más szerződésből származtak volna a fél vagyonában. A biztatási kárt az a fél tartozott megtéríteni, aki vétkes volt a szerződés érvénytelenségében (*culpa in contrahendo*), vagy akinek hibája okot adott a szerződés utólagos megghiúsulására (például tudott a szolgáltatás eredeti lehetetlenségéről).⁸⁹

A két *interesse*-fogalom összehasonlítása alapján megállapíthatjuk, hogy a negatív *interesse* a károsultat ért kár alacsonyabb megtérítését teszi lehetővé a pozitív *interesséhez* képest. Míg a pozitív *interesse* esetén a károsultat olyan helyzetbe kellett hozni, mint amilyenben akkor lett volna, ha az adós a szerződést teljesítette volna (azaz a nemteljesítés, illetve a nem kellő teljesítés miatti kárát kellett megtéríteni), addig a negatív *interesse* esetén a károsultat „csak” olyan helyzetbe kellett hozni, mintha a szerződés érvényes létrejöttében nem bízott volna (azaz ilyenkor csak a bizalmi érdekből fakadó biztatási kárt kellett a károsult részére megtéríteni).⁹⁰

⁸⁷ RUDOLF VON JHERING: *Culpa in contrahendo oder Schadenersatz bei nichtigen oder nicht Perfection gelangten Verträgen. Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts*, 1864. (4), 1–112.

⁸⁸ Ulp. D.19,1,1pr.; FÖLDI – HAMZA: *A római jog története és intézményei*. 423–424.

⁸⁹ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS: *Római magánjog*. 274–275.

⁹⁰ SIKLÓSI: *Római magánjog II.* 1125–1132.

A német pandektisták felfogása szerint a *culpa in contrahendo* azt a vétkességet jelölte (a koncepció megalkotása szintén Jhering nevéhez köthető), amely a szerződés megkötését megelőzően az adóst terhelte, és ez *negatív érdeksérelmében* (biztatási kárban) megnyilvánuló érdeksérelmet okozott.⁹¹ A német BGB régi 307. §-a szerint a *negatív interesse* (*negatives Vertragsinteresse*) a vétkességen alapult (*culpa in contrahendo*).⁹² Ettől a megoldástól eltérően azonban a BGB módosítását követően 2002-től a német jogban a prekontraktuális felelősség szabályai szigorodtak, ennek alapján a *negatív érdekét* a szerződés érvénytelenségét vétkesen okozó fél is köteles megtéríteni, míg a vétkes fél a pozitív *érdeksérelméért* is felel.⁹³ A magyar Ptk.-ban a *culpa in contrahendo* a szerződéskötésnél elkövetett hibaként fogható fel, amely a szerződéskötési tárgyalások és a szerződéskötés során megvalósuló együttműködési, azon belül is a tájékoztatási kötelezettség megsértésében áll.⁹⁴

A munkavégzésre irányuló szerződések felelősségi viszonyainál a római jog szabályainak kifejtésekor már utaltunk rá, hogy a másért való felelősség körében érvényesült a teljesítési segéd, az alkalmazott, a megbízott kiválasztása, kitanítása, felügyelete körében előállott gondatlanság (*culpa in eligendo, instruendo et inspiciendo*) miatti helytállási kötelezettség. Ezt a fogalmat ugyan a 19. századi német pandektisztika dolgozta ki, de a jelenséget magát a római jogi források részletesen bemutatták.⁹⁵

4.2. A római deliktuális felelősség továbbélése

A jusztiniánuszi jog időszakára a dologrongálás miatt indítható *actio legis Aquiliae* tekintetében eltűnt a különbség az *actio directa* és az *actio utilis* használatában. Ennek következtében a középkorban és az újkorban – főként az *usus modernus Pandectarum* gyakorlatában (17–18. század) – elindult az *actio legis Aquiliae* partalan kiterjesztésének folyamata. A glossátoroknál Bulgarus még tiltakozott az ellen, hogy az *actio legis Aquiliae* más személy által megindítható legyen szabad ember halála vagy sérülése esetén (főként a gyermekeket ért károk miatt), azonban Rogerius és Azo már megengedhetőnek tartották.⁹⁶

A középkori jogfejlődés legfontosabb eredménye az volt, hogy az *actio legis Aquiliae* teljesen egységessé és általánossá vált. Már nemcsak a közvetlenül, de a közvetve okozott károkra is kiterjedt az alkalmazhatósága, a fizikai dolgon, a tes-

⁹¹ HAMZA: A felelősség elemzése és az antik jogok. 44.

⁹² FÖLDI – HAMZA: A római jog története és intézményei. 424.

⁹³ BGB 122. §.

⁹⁴ VÉKÁS LAJOS: Szerződési jog. Általános rész. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018. 89.

⁹⁵ FÖLDI – HAMZA: A római jog története és intézményei. 431.

⁹⁶ BESSÉNYI: Római magánjog. 415.

tetlen dolgokon és a jogokban (*iura et res incorporales*) okozott károkra egyaránt alkalmazták. Ezzel mintegy generálklauzulává vált anélkül, hogy megjelölték volna, hogy *actio directáról*, *utilisről* vagy *actio in factumról* van-e szó.⁹⁷

Az Egyházi Államnak a római jogi elvek interpretációjában nagy tekintélynek örvendő felsőbbírósága, a *Rota Romana* 1653-ban egy döntésében egy ókori jogesetre hivatkozva (a cipésmester által a tanoncfiúnak a szeme kiverése miatt okozott maradandó testi fogyatékoságot tárgyaló forráshelyre utalva) a *lex Aquilia* alapján kártérítést ítélt meg egy apának az abból fakadó lelki sérrelmei orvoslására, amit a fia meggyilkolása váltott ki benne. A *Rota Romana* egy másik döntése – egy Ulpianus Digesta-helyre visszautalva, amely a férjnek *actio legis Aquiliae* megindítását tette lehetővé a felesége ellen abban az esetben, amikor a házasság fennállása vagy válás után a férje beleegyezése nélkül a tőle kapott gyöngyöket átfúratta, hogy azokat felfűzve nyakláncként viselhesse – a *lex Aquilia* alapján lehetővé tette, hogy a férj visszakövetelje a feleségétől az akarata ellenére nála tartott ékszereket.⁹⁸

A deliktuális felelősség fejlődésében a természetjog hatására – elsősorban Christian Thomasius (1655–1728) munkásságának eredményeképpen – a jogértelmezés véglegesen elszakadt a római jogi deliktuális felfogástól, és önállónak kezdte tekinteni a kártérítési kötelmet. Az új szemléletben a kártérítési kötelezettséget immár általános polgári jogi *delictum* (*delictum civile*) keletkeztette, amely minden szerződésen kívüli jogellenesen és vétkeken okozott károkozást magában foglalt.⁹⁹

A természetjogászok érdeme volt az, hogy az általános kártérítési kötelezettség elve, mely szerint bármely tilos cselekmény miatt bekövetkező kárt meg kell téríteni, átkerült a 18–19. századi európai magánjogi kodifikációk eredményeképpen megszülető polgári törvénykönyvekbe. Az átvétel leginkább a természetjogi hatásra készült polgári jogi kodifikációs művekben érhető tetten: így a porosz Allgemeines Landrechtben (1794), a francia Code Civilben (1804) és az osztrák ABGB-ben (1811).¹⁰⁰ A deliktuális felelősség elvét és az abból fakadó kártérítési kötelezettséget a legjellegzetesebb formájában a Code Civil 1382. cikke mondta ki: „Minden emberi ténykedés, amely másnak kárt okoz, kötelezi azt, akinek a hibájából a kár keletkezett, annak megtérítésére”.¹⁰¹

⁹⁷ MÁDL: A deliktuális felelősség. 306.

⁹⁸ BESSENYŐ: Római magánjog. 415.

⁹⁹ CHRISTIAN THOMASIUS: *Larva legis Aquiliae detracta actioni de damno dato receptae in foro germanorum*. Halle – Magdeburg, 1730. 5–39.

¹⁰⁰ MARTON GÉZA: Kártérítési kötelmek jogellenes magatartásból. In: SZLADITS KÁROLY (szerk.): *Magyar magánjog IV. Kötelmi jog. Különös része*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1942. 787.

¹⁰¹ Code Civil, art. 1382: *Tout fait quelconque de l'homme, qui cause à autrui un dommage, oblige celui par la faute duquel il est arrivé, à le réparer.*

Az ókori római magánjogi felelősségi rendszer alapintézményeit és annak középkori és újkori továbbélését vázlatosan tárgyaló rövid tanulmányom összefoglalásaként mindenekelőtt azt szeretném hangsúlyozni, hogy a római jogi gondolkodás erőssége e téren is a gyakorlatközeliség volt. A római jogtudósok mindig a gyakorlati jogesetektől indultak ki, és az adott társadalmi viszonyokhoz igazítva dolgozták ki fogalmaikat. Ezeket az adott kor viszonyaihoz igazodó felelősségi megoldásokat kívántam érzékeltetni az archaikus, a préklasszikus, a klasszikus és a posztklasszikus juszteniánuszi megoldások alapvonásainak elemzésével. Megállapítható, hogy a római jogfejlődés eredményeként a kontraktuális felelősség szabályainál a szubjektív vétkességi rendszer vált uralkodóvá. Ennek középpontjában pedig egy elvont gondossági mérce, a jó és gondos családapa gondossága (*bonus et diligens paterfamilias*) és az érdek (*utilitas*) eszméi álltak. A rómaiak különbséget tettek a szerződési és a deliktuális felelősség között. Utóbbinak a szabályait a dologrongálás (*damnum iniuria datum*) magándeliktumot szabályozó *lex Aquilia* törvényi előírásainak kazuisztikus gyakorlatában dolgozták ki a legárnyaltabban. A *lex Aquilia* ókori gyakorlatát a középkori és az újkori jogtudomány (különösen a természetjogászok) továbbfejlesztették, ezáltal a római kontraktuális felelősségi intézmények mellett ezek az elvek is a modern polgári törvénykönyvek alappilléreivé váltak. A római jog továbbélése során a jogtudomány egyrészt a deliktuális felelősség terén dolgozott ki új elveket a római jogi források tanulmányozása alapján, másrészt a kontraktuális felelősség körében is új jogintézményeket hozott létre (a *culpa in eligendo*, a *culpa in contrahendo* vagy éppen a jheringi pozitív és negatív *interesse* fogalmai). Ennek megfelelően a modern magánjogok felelősségi területére hatványozottan igaz Montesquieu megállapítása, miszerint a rómaiaktól soha nem lehet elszakadni („On ne peut jamais quitter les Romains”).¹⁰²

Felhasznált irodalom

- ALFÖLDY GÉZA: *Római társadalomtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- VINCENZO ARANGIO RUIZ: *Responsabilità contrattuale in diritto romano*. Napoli, Jovene, 1933.
- BENEDEK FERENC – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római magánjog*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2025.
- BESSENYŐ ANDRÁS: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2010.
- DELI GERGELY: Észrevételek a jogi felelősség fogalmáról: A censori regimen morum mint a felelősségrevonás intézménye. *Iustum Aequum Salutare*, 2007. (3), 159–177.

¹⁰² CHARLES DE SECONDAT MONTESQUIEU: *De l'esprit des lois* I. Paris, Garnier, 1777. 346.

- DEROUSSIN, DAVID: *Histoire du droit des obligations*. Paris, Economica, 2007.
- ANDRÁS FÖLDI: Zur Begriffsgeschichte der Verantwortung. In: *Selected Studies on Roman Law and Comparative History of Private law*. Budapest, Ludovika – Aurum, 2023. 381–408.
- ANDRÁS FÖLDI: Appunti sulla categoria del quasi-delitti. In: *Selected Studies on Roman Law and Comparative History of Private law*. Budapest, Ludovika – Aurum, 2023. 427–446.
- ANDRÁS FÖLDI: Anmerkungen zum Zusammenhang zwischen der Haftung „ex recepto nautarum cauponum stabulariorum” und der Haftung für „custodia”. In: *Selected Studies on Roman Law and Comparative History of Private law*. Budapest, Ludovika – Aurum, 2023. 223–239.
- FÖLDI ANDRÁS: *A másért való felelősség a római jogban. Jogelméleti és összehasonlító polgári jogi tekintéssel*. Budapest, Rejtjel, 2004.
- FÖLDI ANDRÁS: *A jóhíszeműség és a tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*. Budapest, ELTE ÁJK, 2001.
- FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Novissima Kiadó, 2023.
- HAMZA GÁBOR: A felelősség elemzése és az antik jogok. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*, 1989. (31), 31–48.
- RUDOLF VON JHERING: Culpa in contrahendo oder Schadenersatz bei nichtigen oder nicht Perfection gelangten Verträgen. *Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts*. 1864. (4), 1–112.
- MARTON GÉZA: *Les fondements de la responsabilité civile*. Paris, Sirey, 1938.
- MARTON GÉZA: Kártérítési kötelek jogellenes magatartásból. In: SZLADITS KÁROLY (szerk.): *Magyar magánjog IV. Kötelmi jog. Különös része*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1942. 781–942.
- MARTON GÉZA: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- MARTON GÉZA: *A római magánjog elemeinek tankönyve. Intézmények*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1963.
- MÁDL FERENC: *A deliktális felelősség. A társadalmi és a gazdasági fejlődés tükrében*. Budapest, Mádl Ferenc Intézet, 2022.
- CHARLES DE SECONDAT MONTESQUIEU: *De l'esprit des lois I*. Paris, Garnier, 1777.
- PÓLAY ELEMÉR: A felelősség kérdése a római jogban a tizenkéttáblás törvény idején. *Antik Tanulmányok*, 1989. (2), 119–125.
- SIKLÓSI IVÁN: *A custodia-felelősség problémái a római jogban*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2021.
- SIKLÓSI IVÁN: *Római magánjog II*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2021.
- SÓLYOM LÁSZLÓ: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.
- CHRISTIAN THOMASIIUS: *Larva legis Aquiliae detracta actioni de damno dato receptae in foro germanorum*. Halle – Magdeburg, 1730.
- VÉKÁS LAJOS: *Szerződési jog. Általános rész*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018.
- BÉNÉDICT WINIGER: Klage wegen Sachbeschädigung (actio legis Aquiliae). In: ULRIKE BABUSIAUX ET AL. (Hrsg.): *Handbuch des Römischen Privatrechts*. Band II. Tübingen, Mohr Siebeck, 2023. 2572–2594.

Abstract

THE ROMAN LEGAL FOUNDATIONS OF CIVIL LIABILITY

Roman jurists used the terms „teneri” and „praestare” to denote liability and accountability, respectively. Based on the case-law sources of Roman law, it can be concluded that liability was understood as accountability for unlawful conduct. The Romans developed liability solutions adapted to the conditions of their respective eras in archaic, pre-classical, classical, and post-classical Justinian law. It can be concluded that, as a result of the development of Roman law, the subjective fault-based system became predominant in the rules of contractual liability. At the heart of this system lay an abstract standard of care: the care of a good and diligent head of household (bonus et diligens paterfamilias) and the concept of utility (utilitas). The Romans distinguished between contractual and tort liability. The rules governing the latter were most thoroughly developed through the casuistic application of the statutory provisions of the lex Aquilia, which regulated the private tort of damage to property (damnum iniuria datum). The ancient case law of the lex Aquilia was further developed by medieval and modern legal scholarship (particularly by natural law theorists), and thus, alongside the Roman institutions of contractual liability, these principles also became cornerstones of modern civil codes. As Roman law continued to evolve, legal scholarship developed new principles in the area of tort liability based on the study of Roman legal sources, while also creating new legal institutions in the context of contractual liability (such as culpa in eligendo, culpa in contrahendo, and Jhering’s concepts of positive and negative interest).

Keywords: *liability; assumption of risk; warranty; strict liability; fault-based liability; contractual liability; tort liability; dolus; culpa; custodia; force majeure*